

[B] **SPITSBOGEN VAN DE GEEST.
EEN PORTRET VAN HELENE NOLTHENIUS**

Toen de Nederlandse musicologe Helene Nolthenius in 1951 haar studie *Duecento. Zwerftochten door Italië's late middeleeuwen* publiceerde, trok dit boek ook buiten wetenschappelijke kring enorm de aandacht. Het is wat dat betreft wel enigszins vergelijkbaar met Huizinga's *Herfsttij der middeleeuwen* (1919). Dat heeft in beide gevallen te maken met de grote rol die de verbeelding krijgt toebedeeld. De verrukkelijke aanhef van *Duecento* luidt als volgt: "Dit is het relaas van een tijd die hels en heilig was met een felheid die ouderdom bant. Oude en nieuwe gedachten voeren een verbeterd krijg, klare waterstromen worden tot maalstromen, en eindigen

even plotseling in een moeras. Pausen en keizers verheffen zich, steden en staten belagen elkaar. Tirannen trekken brandschattend van noord naar zuid en door het wapengekletter is menige troubadoursnaar gesprongen.”

Even later markeert Nolthenius haar eigen positie als “nomade in de wetenschap” (de treffende kwalificatie is van Etty Mulder) door op te merken: “Wie zo’n tijd en zo’n land wil beschrijven, moet soms de wetenschap laten voor wat ze is. Hij kan niet volstaan met zijn kennis te luchten, zijn ideeën te etaleren. Al schrijvend baant hij zich een weg voor de ontroering die het verleden hem gaf, en ongemerkt wordt zijn relaas tot een epos.” Dergelijke aspiraties zouden in het huidige academische klimaat onmiddellijk worden weggezet als een brevet van wetenschappelijk onvermogen.

Hoezeer kunst en wetenschap voor Nolthenius nog verbonden waren, blijkt uit de volgende (naderhand geschrapte) passage uit dezelfde

Helene Nolthenius (1920-2000) op haar inauguratie als hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, 1958.

proloog. Eerst roemt Nolthenius de “voortreffelijke mannen der wetenschap” die haar zijn voor gegaan, om daar in één adem aan toe te voegen dat haar belangrijkste leidsman zich niet in hun gelederen bevindt. “Ach neen. [Dat is] de naamloze orgelman geweest die wij eens op het hete middaguur door een stadspoort hebben zien strompelen met zijn schamel muziekje. De burgers lagen te slapen in de smalle schaduwranden van de wallen. Doch toen hij draaide aan zijn rad en een volkslied zong door zijn gedeukte roeper, waren zij aanstonds ontwaakt [...]. Toen wist ik dat mijn boek enkel waarachtig zou zijn als het de echo’s borg van het lied dat ik simpel en kleurig hoorde klinken over het wijde Umbrische dal, hoog bij de poort van Assisi.”

Het zal geen toeval zijn dat juist deze passage moest sneuvelen in de herziene herdruk van *Duecento* uit 1995. Toen begon de marktwerking zich immers ook te manifesteren binnen de universiteitsmuren en scoorde kwantiteit hoger dan kwaliteit. Zo’n verschraalde, op *targets* gerichte wetenschapper heeft uiteraard geen enkel belang bij de echo’s van een orgelman in Assisi. Verbeeldingskracht is nu eenmaal niet kwantificeerbaar.

Etty Mulder — student, promovendus en naderhand collega van Nolthenius — heeft nu een studie over haar leermeester geschreven onder de goed gekozen titel *Rede en vervoering. Helene Nolthenius 1920-2000*. Het boek heeft een nogal hybrisch karakter. Het is geen biografie, hoewel daar wat het ouderlijk milieu betreft belangrijke aanzetten toe worden gegeven. Zo komen we vrijwel niets te weten over de moeder en echtgenote die Nolthenius óók was, laat staan dat de vraag wordt gesteld hoe zij haar gezinsleven heeft weten te combineren met het arbeidsintensieve hoogleraarschap en haar literaire activiteiten. Een gemiste kans, want juist in die persoonlijke levenssfeer zal zich de spanning tussen rede en vervoering — inclusief de onvermijdelijke schuldgevoelens — wel hebben doen gelden.

Het is ook geen monografie geworden over Nolthenius’ werkzaamheden als hoogleraar in de muziekgeschiedenis van Oudheid en Middeleeuwen. Wel weet Mulder aannemelijk te maken dat Nolthenius in haar interdisciplinaire aanpak (waardoor zij eigenlijk steeds meer historica werd in plaats van louter een musicologe) haar tijd vooruit

was. Zo viel haar prachtige biografie van Franciscus, *Een man uit het dal van Spoleto* (1988), strikt genomen natuurlijk buiten haar onderzoeksgebied. Maar Nolthenius was ervan overtuigd dat je een diep doorleefde kennis moest hebben van het religieuze klimaat in die dagen, voordat je ook maar één zinnige opmerking zou kunnen maken over de muzikale uitingen uit die periode. Deze stellingname was voor Etty Mulder destijds een belangrijke reden om zich als student in te laten schrijven aan de Rijksuniversiteit Utrecht. “Vanaf het begin van mijn studie,” zo schrijft Mulder, “had ik mij aangetrokken gevoeld tot haar interdisciplinaire aanpak van muzikale en poëtische structuren. In colleges omschreef ze die als ‘de eerste spitsbogen van de menselijke geest’.”

Rede en vervoering is ten slotte ook geen interpretatief onderzoek naar thema’s en motieven in het literaire oeuvre van Nolthenius, al doet het hieraan gewijde vijfde hoofdstuk verlangen naar meer. Sterker nog: samen met het eerste hoofdstuk — over het ouderlijk milieu, het verlangen om podiumzangeres te worden, haar bekering tot het katholicisme (vanuit *vervoering*) en de latere afzwering daarvan (omwille van de *rede*) en de ingrijpende gevolgen van de oorlogstijd — had dit uit kunnen groeien tot een volwaardige schrijversbiografie. Nu is het van alles wat geworden, aangevuld met persoonlijke herinneringen en interviews.

Natuurlijk heeft deze aanpak — vanuit een oogpunt van diepgang — beperkingen. Maar de charme ervan is dat er een caleidoscopisch beeld oprijst van een flamboyante en erudiete vrouw, die even elegant als eerbiedwaardig deel uitmaakte van de toenmalige intellectuele elite. Ook toen dit begrip in de jaren ’60 en ’70 een scheldwoord werd, bleef zij op de bres staan voor de klassieken, voor brede vorming, artistiek inzicht en historisch besef. Om een idee te geven van deze culturele voorhoede noemt Mulder de namen van Eduard Reeser, de muziekhistoricus; Marius Flothuis, componist en artistiek leider van het Concertgebouworkest; de dichter en kunsthistoricus Jan Emmens; de wiskundige Hans Freudenthal; de keltologe Maartje Draak en de mediëviste Mia Gerhardt. Ook Hella Haasse, Ida Gerhardt, Vasalis, Jacob Presser, Abel Herzberg en Sem Dresden worden genoemd.

Het is een fascinerend tableau van kunstenaars en geleerden, die natuurlijk allemaal hun persoonlijke ambities hebben gehad, maar die toch ook een groter, maatschappelijk belang voor ogen hadden en zich daarin verbonden wisten. Een brede kring van humanisten en vrijdenkers.

Zo is *Rede en vervoering* niet alleen een portret geworden van een intrigerende schrijverspersoonlijkheid en eminent geleerde, het boek schetst ook een tijdsbeeld waar men niet anders dan met nostalgie op terug kan kijken. Niet alleen het Italiaanse *Ducento* is voorbij, ook de vanzelfsprekende ruimte voor creatieve geesten binnen het universitaire bedrijf behoort tot het verleden. Het is de persoonlijke tragiek van Nolthenius geweest dat zij de beide polen van haar temperament niet in balans heeft weten te brengen. Maar is dat niet de spanning waar alle kunst uit voortkomt?

ANNEKE REITSMA

ETTY MULDER, *Rede en vervoering*. Helene Nolthenius 1920–2000, Vantilt, Nijmegen, 2009, 320 p.